

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otut-turk" asarida ta'lim-tarbiya masalalari

Hilola Davronbek-qizi Muhammadjonova

Ilmiy maslahatchi: M.Mirzakarimova

Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Sharq uyg'onish davri mutafakkirlari tomonidan yaratilgan ilmiy meros insoniyat sivilizatsiyasining rivojida muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, turkiy xalqlar madaniyati va ma'naviyati taraqqiyotida XI asr olimi Mahmud Qoshg'ariyning ilmiy faoliyati alohida ahamiyatga ega. Uning "Devonu lug'otut-turk" asari nafaqat turkiy tillarning ilk ensiklopedik lug'ati, balki turkiy xalqlarning urf-odatlarini, dunyoqarashi, ijtimoiy hayoti, axloqiy qarashlari, pedagogik g'oyalari va tarbiyaviy qarashlarini aks ettiruvchi muhim manbadir. Mazkur maqolada "Devonu lug'otut-turk" asarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiya masalalari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Asarda aks etgan bilim olishga intilish, axloqiy tarbiya, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, oila tarbiyasi, ustoz-shogird munosabatlari hamda xalq pedagogikasi elementlarining mazmun-mohiyati yoritilgan. Shuningdek, asarning yosh avlodni ma'naviy barkamollikka yetkazishdagi o'rni va uning zamonaviy ta'lim tizimi bilan uyg'un jihatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijasida ushbu asar turkiy xalqlar pedagogik tafakkurining muhim manbasi ekanligi hamda bugungi ta'lim-tarbiya jarayonida muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Mahmud Qoshg'ariy, Devonu lug'otut-turk, ta'lim-tarbiya, pedagogik qarashlar, axloqiy tarbiya, xalq pedagogikasi, turkiy xalqlar madaniyati, oila tarbiyasi, ustoz-shogird an'anasi

Educational issues in Mahmud Kashgari's "Devanu lug'atut-turk"

Hilola Davronbek-kizi Muhammadjonova

Scientific advisor: M.Mirzakarimova

Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: The scientific heritage created by thinkers of the Eastern Renaissance occupies an important place in the development of human civilization. In particular, the scholarly activity of the 11th-century scientist Mahmud Qoshg'ariy holds special significance in the development of the culture and spirituality of Turkic peoples. His

work *Devonu lug'otut-turk* is not only the first encyclopedic dictionary of Turkic languages but also an important source reflecting the traditions, worldview, social life, ethical views, pedagogical ideas, and educational principles of Turkic peoples. This article provides a scientific and pedagogical analysis of educational issues presented in *Devonu lug'otut-turk*. It examines the essence of such concepts as the pursuit of knowledge, moral education, diligence, patriotism, family upbringing, teacher-student relationships, and elements of folk pedagogy reflected in the work. The study also reveals the role of the work in fostering the spiritual maturity of the younger generation and highlights its compatibility with modern educational systems. The research findings substantiate that this work is an important source of pedagogical thought among Turkic peoples and possesses significant theoretical and practical importance in contemporary educational processes.

Keywords: Mahmud Qoshg'ariy, *Devonu lug'otut-turk*, education and upbringing, pedagogical views, moral education, folk pedagogy, Turkic culture, family upbringing, teacher-student tradition

Mahmud Qoshg'ariy XI asrda yashab ijod qilgan buyuk tilshunos, geograf va etnograf olimdir. U turkiy xalqlar yashaydigan hududlarni kezib, ularning tillari, urf-odatlar va madaniyatini chuqur o'rgangan. Olimning asosiy maqsadi turkiy tillarning boyligini ko'rsatish va ularning ilmiy asoslarini yaratishdan iborat bo'lgan. "Devonu lug'otut-turk" 1072-1074-yillarda yozilgan bo'lib, arab tilida yaratilgan turkiy tillar lug'atidir. Asarda turkiy so'zlarning izohi, grammatik xususiyatlari, shevalar, maqollar, hikmatli iboralar, she'riy parchalar va xalq hayotiga oid ma'lumotlar jamlangan. Shu jihatdan asar faqat lug'at emas, balki o'z davrining ijtimoiy-pedagogik ensiklopediyasi hisoblanadi. Asarda keltirilgan maqollar va hikmatli iboralar xalq pedagogikasining muhim namunasi sifatida yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qilgan. Ular orqali insonning bilimli bo'lishi, axloqli yashashi, mehnatsevarligi, vatanparvarligi va jamiyatdagi mas'uliyati targ'ib qilingan.

Asarda ta'limga oid qarashlar

Mahmud Qoshg'ariy ilm olishni inson kamolotining asosiy omili sifatida ko'rsatadi. Asarda bilim insonni jaholatdan qutqaruvchi, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Olim ilmni nafaqat nazariy bilim, balki hayotiy tajriba bilan bog'liq jarayon deb hisoblaydi. Asarda keltirilgan hikmatlarda bilim insonning obro'si va hurmatini oshirishi ta'kidlanadi. Bilim orqali inson jamiyatda yuqori mavqega ega bo'lishi, to'g'ri qaror qabul qilishi va boshqalarga foyda keltirishi mumkinligi uqtiriladi. Bu g'oya zamonaviy pedagogikadagi uzluksiz ta'lim tamoyiliga mos keladi. Ya'ni inson butun hayoti davomida bilim olishga intilishi kerak.

“Devonu lug‘otut-turk” tilshunoslik asari bo‘lgani sababli unda til o‘rganish masalasi alohida o‘rin tutadi. Qoshg‘ariy tilni milliy madaniyatning asosi, inson tafakkurining ifodasi deb biladi. Tilni bilish orqali inson: xalqning tarixini anglaydi; madaniyatini o‘rganadi; dunyoqarashi kengayadi; boshqalar bilan samarali muloqot qiladi. Bu qarash bugungi globallashuv davrida ham muhim bo‘lib, ko‘p tillilik, madaniyatlararo muloqot kabi tushunchalar bilan uyg‘unlashadi.

Asarda bevosita pedagogik tizim haqida batafsil ma‘lumot berilmasa ham, ilm olish jarayonida ustozning o‘rni yuqori baholanadi. Ustoz bilim manbai, yo‘l ko‘rsatuvchi va tarbiyachi sifatida tasvirlanadi. Shogird esa ustozga hurmat bilan yondashishi, sabr bilan bilim olishi lozimligi ta‘kidlanadi. Bu qarash Sharq pedagogikasining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, bugungi ta‘lim tizimida ham ustoz-shogird an‘anasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahmud Qoshg‘ariy asarida axloqiy tarbiya masalalari markaziy o‘rin tutadi. Unda insonning odobli, halol, kamtar va rostgo‘y bo‘lishi zarurligi ta‘kidlanadi. Axloqiy poklik insonning jamiyatdagi obro‘cini belgilovchi omil sifatida ko‘rsatiladi. Bu g‘oyalar bugungi ma‘naviy tarbiya tizimida ham dolzarb hisoblanadi.

Asarda oila va jamiyatdagi axloqiy munosabatlarga alohida e‘tibor berilgan. Kattalarga hurmat, ota-onaga sadoqat, kichiklarga mehr ko‘rsatish tarbiyaning muhim elementi sifatida talqin qilinadi. Bu tamoyil Sharq tarbiya tizimining asosiy qoidalaridan biri bo‘lib, jamiyat barqarorligini ta‘minlovchi ijtimoiy qadriyat hisoblanadi.

Qoshg‘ariy insonning rostgo‘y bo‘lishini eng muhim axloqiy fazilat sifatida ko‘rsatadi. Yolg‘onchilik jamiyatni buzuvchi illat sifatida qoralangan. Adolat esa jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida talqin qilinadi. Bu qarashlar yosh avlodda halollik va mas‘uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi.

Asarda mehnat inson kamolotining muhim sharti sifatida ko‘rsatiladi. Mehnatsevarlik, tirishqoqlik va sabr orqali inson farovonlikka erishishi mumkinligi ta‘kidlanadi. Maqollarda dangasalik qoralangan, mehnat esa sharaflil faoliyat sifatida ulug‘langan. Bu g‘oya yoshlarni faol hayot tarziga, mustaqil fikrlashga va jamiyatga foydali bo‘lishga undaydi. Zamonaviy pedagogikada ham mehnat tarbiyasi shaxsni har tomonlama rivojlantirishning muhim vositasi sifatida qaraladi.

Mahmud Qoshg‘ariy asarida oila jamiyatning asosiy tarbiya maskani sifatida ko‘rsatiladi. Ota-onaning farzand tarbiyasidagi mas‘uliyati yuqori baholanadi.

Oila tarbiyasining asosiy yo‘nalishlari:

Farzandga yaxshi odatlarni o‘rgatish;

Halollik va rostgo‘ylikni singdirish;

Mehnatsevarlikka o‘rgatish;

Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish.

Bu qarashlar bugungi pedagogikada oilaning tarbiyaviy rolini belgilovchi asosiy tamoyillar bilan mos keladi.

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otut-turk" asari turkiy xalqlarning nafaqat til boyligini, balki ularning ma'naviy va pedagogik qarashlarini ham o'zida mujassam etgan nodir ilmiy merosdir. Asarda bilimning ahamiyati, axloqiy poklik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, oila tarbiyasi, ustoz-shogird munosabatlari kabi muhim pedagogik g'oyalar yoritilgan.

Bu g'oyalar bugungi zamonaviy ta'lim tizimi bilan hamohang bo'lib, yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Asar xalq pedagogikasining boy tajribasini aks ettiruvchi muhim manba sifatida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib etadi.

Shunday qilib, "Devonu lug'otut-turk" asari ta'lim-tarbiya masalalarini o'rganishda bebaho ilmiy meros bo'lib, uning pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U yoshlarni ilmga intilish, axloqiy komillikka erishish va jamiyatda faol ishtirok etishga undovchi muhim ma'naviy manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otut-turk. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1960.
2. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otut-turk (3 jildlik). — Toshkent: Fan nashriyoti, 1963.
3. Madaminjonovna, M. M. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.
4. Muhammaddilyor Diyorbek O'G'Li Uzoqjonov, & Maxliyoxon Madaminjonovna Mirzakarimova (2025). Atrof-muhitni asrash va ekologik barqarorlikni ta'minlash muammolari. Science and Education, 6 (12), 17-21.
5. Mirzakarimova, M. (2025). O 'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK TAHLILI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 1-1.
6. Mirzakarimova, M. (2025). Didactic Effectiveness of Teaching General Sciences with an Entrepreneurial Orientation. Journal of Institutional Research South East Asia, 23(3).
7. Uzoqjonov, M. D. O. G. L., & Mirzakarimova, M. M. (2025). Zamonaviy texnologiyalarning atrof-muhitga ta'siri. Science and Education, 6(11), 281-284.
8. El-Atrash, A., Zaki, S., Tousson, E., & Negm, M. (2022). Copper oxide nanoparticles induced liver and kidney toxicity in rat. Asian Journal of Biochemistry, Genetics and Molecular Biology, 12(4), 154-160.

9. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonov, M. D. O. G. L. (2025). Zamonaviy axborot texnologiyalariga o'tishda axborot xavfsizligi. *Science and Education*, 6(10), 89-93.
10. МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ТАДБИРКОРЛИККА ЙУНАЛТИРИБ УЎҚИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.
11. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 11-15.
12. Uzoqjonov, M., & Mirzakarimova, M. (2025). The role and significance of artificial intelligence in modern society. *Technical Science Integrated Research*, 1(6), 8-10.
13. Mirzakarimova, M., & Uzoqjonov, M. (2025). Information security in information-communication technologies. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(6), 8-11.
14. УМНОВ, Д. Г., КАРИЕВ, А. Д., ТЕШАБОВЕВ, А. Ю., & МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2024). Формирование финансовой грамотности и культуры потребления у старших дошкольников. *Перспективы науки и образования*, (6 (72)), 420-436.
15. MADAMINJONOVNA, M. X. T. T. Y. (2022). NALTIRIB O'QITISHNING DИДАКТИК ASOSLARI. *Nova. Pub*, 1-128.
16. Madaminjonovna, M. M. (2024). ECOLOGICAL-VALEOLOGICAL CULTURE IN THE "MAN-NATURE-SOCIETY" SYSTEM. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(5), 51-55.
17. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). Pedagogik mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. *Science and Education*, 5(3), 264-269.
18. Mirzakarimova, M. M. (2024). O'qituvchining muomala madaniyati. *Science and Education*, 5(4), 278-282.
19. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). "Avesto" va pedagogik fikrlar rivoji. *Science and Education*, 5(2), 224-228.
20. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari. *Science and Education*, 4(12), 321-324.
21. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o'rganish va bartaraf qilish. *Science and Education*, 4(11), 78-83.
22. Mirzakarimova, M. (2023). CLIL TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION METOD VA VOSITALAR. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (6), 410-415.

23. Мирзакаримова, М. М. (2020). Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. *Science and Education*, 1(4), 97-103.

24. Мирзакаримова, М. М. (2020). ESSENTIAL COMPOSITION OF ENTREPRENEURSHIP FUNCTIONAL LITERACY. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL" INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY, 1(1), 63-65.

25. Mirzakarimova, M. M. (2022). The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. *Telematique.-2022.-S*, 7128-7131.

26. Мирзакаримова, М. М. (2020). Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. *Science and Education*, 1(4), 216-222.

27. Mirzakarimova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF STUDENTS'ENTREPRENEURIAL SKILLS DEVELOPMENT THROUGH CLIL TECHNOLOGIES. *Академические исследования в современной науке*, 2(8), 92-94.

28. Madaminjonovna, M. M. (2023). Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. *International Journal of Human Computing Studies*, 5(3), 15-17.